

Abinõud, millega külgehakkavate haiguste idusid hävitada

Tiina Kivits

J. W. von Goethe (1749–1832): „Täiskasvanud inimese sooga pole enam palju peale hakata, kuid olge targad ja algage noore sooga peale, siis saab abi edenema.“

Oleme jõudnud aastaringi külma ja pimedasse aega, millega võib kaasneda ka sügismasendus või talvekaamos, endale teadvustamata, millega tegu. Inimese füsioloogia on looduses toimuvaga sünkroniseeritud ning pimedavõitu aeg toob kaasa energiataseme languse ja unevajaduse suurenemise. Peame tõdema, et meil läheb siiski hästi, kui järgida rahvatervislikku üleskutset olla tegus ja viibida palju päevavalguses. Tagasivaates aastasadade taha näeme, et ravivõimaluste puudumisel peeti samuti oluliseks ennetust.

Ajalugu räägib paljudest taudidest, mis tegid maa tühjaks. Lisaks dokumenteeritud ajalooallikatele on kirja pandud mitmeid jutustajate meenutusi ka Palamuse piirkonnast.

Pärast Põhjasõda olnud katk. Palamuse kihelkonda jäänud 75 hinge. Kirikuõpetaja surnud teel Tallinna. Inimesed katsunud nii kaua üleval olla kui jaksanud. Kardetud, et magama heites tuleb surm rutem. Levis arvamus, et Põhjasõja-aegne katk on mõisnike saadetud. Ühes vallas olnud vähe inimesi ja mõisnik pole neid võtta lubanud – katk pole tohtinudki võtta. „Nii laastanud katk, kuidas mõisnik olnud. Mõisnikul olnud nii suur võim, et võinud inimesi peksta, vahetada, tappa jne. – mis see katk siis selle võimu vastu olnud.“

Ajalooallikatest teame, et katk jõudis Liivimaale 1709. aastal ning järgmisel aastal möllas juba Põhja-Liivimaal, Eesti lõunapoolsetel aladel 1712. aastani. Liivimaa komissari parun Löwenwoldi käsu põhjal ei tohtinud inimesed läbi käia kellegagi, kes on nakatunud ja vastupidi. Sõnakuulmatuid karistati surmaga. Mõnes külas jäid pooled talud tühjaks. Arvatavasti suure nälja ja sõja tõttu on majapidamisi tühjaks jäänud juba varemgi. Eriti torkab silma vähene laste arv.

„Pärast Põhjasõda olnud Palamusel orktõbi (ehk viluhaigus, malaariataoline haigus - T.K.). Ajanud inimese värisema – surnud palju. Hirmuga põgenetud hobuseraiska varjule. Läänud sinnagi järele.“ Rahvajutu järele kadunud koolera Põhjasõja ajal siis, „kui üks vana sõdur haiged nii magama pannud – ühe pea, teise ... . Koolera saanud aru, et teda pilgatakse“.

18. sajandi autorid on väitnud, et sel ajal möllanud rõuged võtsid elu pooltelt haigestunutelt, lastest isegi enamatelt. Andis tunda töökäte puudus. Talud jäid tühjaks, ka mõisate tulud vähenesid. Aitas ainult kaitsepookimine, mida Idamaade arstid olid juba ammu tundnud. Euroopasse jõudsid need teadmised - oskused alles 18. sajandil, Eestisse sajandi teisel poolel. Esimene rõugepanija oli Tartu arst August Wilhelm Schulinus 1756. aastal. Massiliselt alustati selle tegevusega Eestis praeguse Jõgeva maakonna aladel. Üks esimesi, kes sellega tegeles, oli tuntud pärisorjuse vastane kirjamees, arstiteadust õppinud Torma pastor Johann Georg Eisen von Schwarzenberg (1717–1779). Rõugepanek ei lõppenud alati hästi, seetõttu tekkis talurahva hulgas arvamine, et neid tahetakse hävitada. Tänapäeval on mitteteadlasel palju lihtsam uskuda, et tegu on vandenõuga rahvatervise vastu. Kui teadlaste jutust on raske aru saada, leidub ikka mõni isemõtleja, kelle ideed on palju lihtsam omaks võtta.

Ka usulistel põhjustel on võideldud rõugepaneku vastu. Taude peeti „jumala vitsaks“, millega ta nuhtles inimesi nende pattude eest. Kui hakati kasutama veiserõugete ainest, hakkas rahvas rääkima kui moraali alandavast meetodist. Jutustati, et pärast rõugete panekut hakkavat inimene ammuma, kasvavat pähe sarved jne. Eisen, püüdes rõugepanemise vajalikkust põhjendada, kirjutas 1757. aastal: „Kui mõelda, et ilusad tüdrukud paremini mehele saavad kui rõugearmilised, aitaks rõugepanek palju kaasa rahvaarvu suurenemisele“. Aja jooksul võitis Eisen rahva usalduse ning õpetas vajalikke oskusi köstritele, mõisateenijatele, aadlinaistele, pereemadele ning nemad omakorda tütardele. Eisen ei saanud tuntuks mitte ainult tsaaririigis, vaid kaugemalgi. Põltsamaa arst Peter Ernst Wilde alustas kaitsepookimisi 1766. aastal. Samal ajal ilmus mitmeid tema kirjutisi.

Koostöös pastor A. W. Hupeliga, kes tõlkis Wilde käsikirjad saksa keelest eesti keelde, ilmus eesti esimene ajakiri – nädalakiri Lühhiike õppetud, mis sees mõned head rohud täeda antakse ... . Selles jagati maarahvale lihtsaid näpunäiteid haigestmise korral.

Palamuse kihelkonna jutustajate andmetel olevat soetõbi või sarlakid levinud 19/20. sajandi vahetusel ning surnud 7 inimest. Samal ajal olnud Kaarepere vallas suur kõhutõbi. Mitmel pool surnud terved perekonnad. 1908. aastal olnud ühel vihmasel suvel jällegi kõhutõbi. Jutustaja külas Eerikveres polnud keegi surnud. Kaugemal aga küll.

1843. aastal olnud Maarja Magdaleena kihelkonnas koolera. Mõned inimesed surnud. Õpetaja käskinud pärnakoore süsi süüa. „Saare mõisa hull krahv andnud maksuta rohtu inimestele.“

1880. aasta paiku olnud Võitveres (Võikvere kirjakeeles varem ka Võitvere - T. K.) kõhutõbi. Külades surnud paljud. Peterburi vooris käijatest surnud paljud teel.

1856. aasta raamatus „Maa-rahva kodu arst“ leidub selle tõve tarvis õpetus: „Keige parem münti selts on: pippar münt. Temmal on vägga kallis hais, on rammusam müntidest ning kui teda suus puretad, teeb ta suud otsego külmaks. Kui köht lahti ja vallutab, võtta pool lusika täit pippar-münti rohtu nink pool münti rohtu, valla keva vet peäle, lasse tulle äres seista ning jo seda vet kui magama heidad. Seda tuleb sagedaste prukida, on vägga tarviline ning kallis roht.“

Samast raamatust saab teada: „Arsti teaduses praegu veel niisugust rohtu teada ei ole, mis haiguse idud veres ära hävitaks ja sellepärast ei või (ei saa – T.K.) haiguse käiku ei lühendada, ega seisma panna. Järelikult jääb siis ainult võimalikult haiguse eest hoida ja kui haigus käes, looduse terveks tegevate jõudude abil seda kergitada ja loomulistes roobastes hoida püüda. Võimalikult organismust niisuguses seisukorras hoida, et ta haiguse idudele vastu jõuab panna. Haige jõu alal hoidmine olgu ravitsejate tähtsam ülesanne. Selle pärast soovitatakse haiget tublisti toita, mille juures söök küll toitev, aga kerge peab olema. Anda võib: rammusat puljongi, muna kollasega suppi, pisut veini ja vähesel määral lahja kohvi või teed.“

Mõned nõuanded 1895. aasta „Köögi raamatust“: „Toit olgu terve, rammus ja toitev, siis on inimene jõu juures ja terve ja rõõmus tööl. Vahetust on hädasti tarvis, mitte üht ja sedasama iga päev, see mõjub nõrgastavalt ihu kui ka vaimu jõu pääle. Parema natuke enam söögi pääle kulutada, siis ei ole vaja apteegi rohtude eest raha välja anda.“

Aastani 1784 tegutsesid Eesti alal arstid vaid linnades, kogu Liivimaal oli vaid 24 arsti, kellest pooled Riias. 1826 oli Liivimaal juba 70 arsti, neist kolmandik Eesti alal. Talurahva hulgas põhines haiguste ravi peamiselt omaabil, kohalikel parandajatel ehk rahvaarstidel (lausuja, posija, soonetasuja, soolapuhuja, kupumoor jt), nende praktilistel oskustel kui ka uskumustel. Rahvalik tohterdamine oli tihe põimimine rahvausundi maagilistest tõekspidamistest, põlvkondade ratsionaalsetest kogemustest ning omaaegsest ametlikust arstitarkusest. K. E. von Baer on 19. sajandi algul kirjutanud, et kusagil mujal ei leiduvat meditsiinis nii palju kahjulikke eelarvamusi kui Eesti- ja Liivimaal. Maarohude kasutamises aga olevat olnud eestlased osavad.

On teada, et 19. sajandi viimasel kolmandikul tegutses Palamusel hea ravimtaimede tundja ning nendest rohtude valmistaja köster Aleksander Nieländeri proua Olga. Tema käest sai abi ka ümbruskonna talurahvas.

O. Lutsu mälestustest „Lapsepõlv ja kooliiga“ saab lugeda tema lapsepõlve mängukaaslase Liisi haigestumisest sünnitalus Postil: „Mul on tuline kahju, et ma kõik ema toodud kompvendid ära õgisin, et mul pole midagi anda oma haigele mänguseltsilisele. „Kui kutsuks köstriemanda,“ annan nõu, „vahest ehk teab tema mõnda head rohtu.“ „Küll läheb niisamuti mööda,“ arwab vanaema. „Aga kui näikse, et ei lähe, eks siis kutsu.““ Aeg möödub, kuid Liisi ei parane. Õue tuleb onu Ludvig ning teatab, et käis köstriemanda juures rohtu toomas.

Samuti on kurva juhtumusena kirjanikul meeles püsinud armastatud väikevenna Arnoldi surm sarlakitesse.

19. sajandi lõpus ehitas Oskar Lutsu isa Hindrik Palamusele Amme jõe kaldale väikese elumaja. 1904. aastal ostis Luts Rakke vallas Miku talukoha ning müüs Palamuse maja perekond Goldbergile, kes asutas seal apteegi. Luba apteegi avamiseks Palamuse kihelkonnas oli Burchard Goldbergile antud 1898. aastal. Sajandi algul olevat olnud seal ametis ka ämmamoor, kes „ülematele ja arstidele piab mõnikord küsimiste peale, sagedaste ka ilma küsimata, selle üle aru andma, mis ta omas ametis näinud ja tähele pannud. Kõigi teiste vastu on tema valjuste kohustatud varit olla“. („Ämmamoori raamat ...“ 1894).

Oskar Luts on kirjutanud: „See maja seal järve kaldal on tema äraolekul ümber ehitatud ja paistab nüüd suure ja toredana. Lähemal vaatlemisel näib, nagu oleks väikeses majakeses teine, suurem risti läbi ehitatud, keskpäigas see koguehitus on nüüd kahekordne, ja raske on ütelda kumbapidi ta nüüd pikem või laiem on.“

Goldberg pidas apteeki kuni 1939. aastani, kuni oli sunnitud perega Saksamaale sõjapakku minema. Läbi aegade on apteek aidanud abivajajaid tänaseni. Algusaastatel ei usaldanud maainimene ladinakeelseid droogide nimetusi, mistõttu tekkisid kiirelt mugandatud suupärasemad ravimite nimetused. Levinumateks olid *venitus eli*, *juuda sitt* ja teised ning Lutsu lugudest tuntuks saanud *punsli eli*.

Kui 1937. aastal valmis Palamuse kõrtsi ümberehituse tulemusena uus koolihoone, asus endisesse kihelkonnakooli Palamuse jaoskonna tervishoiuarst Peeter Särg. Järgmisel aastal valmis naabruses tema eestvedamisel Palamuse haigla, mis muudeti 1983. aastal ambulatooriumiks.

1925. aasta koguteosest „Tartumaa“ saame teada, et Palamuse kihelkonnas on olud tervishoius Eesti maaelu kohta keskpärased ning viimasel ajal kiiresti muutumas paremuse poole, iseäranis haridustaseme ja jõukuse tõusuga. Märgitakse, et kodune puhtus ja muud tervislikud nõuded jätavad soovida. Näiteks ei ole lahus-sööginõude tarvitamine veel kaugeltki üldine. Väiksemate haiguste ja haavade parandamiseks tarvitatakse sageli veel omi koduseid rohtusid. Üldiselt tarvitatakse enam-vähem tõsisematel haigusjuhtudel arsti abi. „Suuremad külgehakkavate haiguste liikumised on viimasel ajal kihelkonnast enamasti mööda läinud. Ainult 1905. aasta suvel lagunes kõhutõbi (Dysenteria) kaunis laiali ning 1918. a. influentsa („Hispaania haigus“).“ Arst elas kihelkonna keskosas Luua mõisas.

Ajaloolise Põhja-Tartumaa teisteski kihelkonnakeskustes on olnud olud tervishoius 20. sajandi algul sarnased.

Laiuse kihelkonna arstid elasid Jõgeva alevis ning ei olnud kõikjal kättesaadavad. Jõgeval töötas Laiuse jaoskonnaarst ja kolm eraarsti, hambaarst ja ämmaemand ning loomaarst. Paduveres tegutses enne 1923. aastat külaarst Paduvere Mart, kes „pani inimesil ja loomadel liikmeid paigale ja andis muud abi“. Jõgeval asus ka apteek ja dr. Hermann Dreybladt era-haigemaja nelja voodikohaga, mis alevi nõudeid suutis täita. 1914. aastast, pärast erapraksist, töötas Dreybladt jaoskonnaarstina ja haigla juhatajana. Koolitervishoid jättis soovida. Kool asus kahes majas, mis ei vastanud ruumide ega sisseseade poolest tervishoiunõuetele.

Alkoholi tarvitamine oli võrdlemisi suur, viinatšekid võeti kõik välja ja üle poole alevi tuludest saadi trahterimaksust.

Torma kihelkonna olud olid keskmised. Kihelkonna keskpäigas oli jaoskonnaarst, hambaarst ja loomaarst. Ämmaemandad olid Lohusuus ja Mustvees, kus praktiseerisid veel jaoskonnaarst, eraarst, hambaarst ja loomaarst. Haigemaja aga puudus. Apteek oli Torma mõisa lähedal ning Mustvees, Lohusuus ja Avinurmes.

Kodavere kihelkonna tervishoiuolud olid kehvapoolsed. Sageli pöörduti ka posijate ja külaarstide poole. Kallastel oli ainult apteek. Lähimad arstid olid Kodavere jaoskonnaarst Pala mõisas ja Alatskivi jaoskonnaarst. Lähimad ämmaemandad elasid Nina külas ja Pala vallas Pilli talus. Palal ja Koosal tegutses ka apteek.

Kursis oli ametis kaks arsti (Kursis ja Kursi kirikumõisas) ning kaks ämmaemandat Kursi köstrimajas, tegutses ka apteek.

Maarja-Magdaleena kihelkonnas olid olud viletsavõitu. Tegutses apteek, arsti ja ämmaemandat ei olnud. Kihelkonna vallad olid jagatud teiste kihelkondade arsti-jaoskondade vahel. Lähemad ämmaemandad olid Tartus, Pala vallas ja Palamusel.

Lõpetuseks mõned lihtsad õpetussõnad, kuidas vaja elada, et terve olla, 1919. aasta trükisest „Abimees häda ajal“: „Tõuse vara üles ja heida vara magama. Päeval tee tööd. Kasinus söömisel ja joomisel – on kõige paremad imerohud selleks, et kaua elada. Puhtus kaitseb kortsude eest. Tarvilik puhkus kõvendab ja värskendab, liiga pikk puhkus nõrgestab ja teeb vanaks. Rõõmus meel paneb elu armastama, eluarmastus on aga juba pool tervist. Kurbus ja pettumused teevad aga, selle vastu, enneaegu vanaks.“